Jack ZIPES. Peri Masalları ve Yıkma Sanatı. (Türkçe Söyleyen: Zeynep Çitfçi Kanburoğlu). İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, ISBN: 978-605-171-703-6, 480 sayfa.

Arş. Gör. Armağan ALTAY*

Siyaset bilimi ve karşılaştırmalı edebiyat alanında eğitim almış bir araştırmacı olan Jack Zipes (1937), özellikle masal türünün Batı'daki tarihsel gelişimi üzerine ortaya koyduğu önemli çalışmalarla tanınmaktadır. Grimm Masalları'nın orijinal edisyonlarının İngilizce tercümesi, ortaçağdan günümüze geniş kapsamlı bir Batı masalları ansiklopedisi gibi önemli projelerin yanı sıra, masal türünün gelişimini kültürel evrimci bir perspektifle değerlendiren çalışmalara imza atmıştır. Alfa Yayınları'nın Zeynep Çiftçi Kamburoğlu tercümesiyle Türkçeye kazandırdığı *Peri Masalları ve Yıkma Sanatı* (Fairy Tales and Art of Subversion) başlıklı bu çalışma ise, ilk defa 1983'te yayınlanmış olmakla beraber, elimizdeki çeviri yazarın çeşitli eklemelerle zenginleştirdiği 2012 tarihli son edisyonu üzerinden yapılmıştır. Zipes, bu çalışmada masal türünün sözlü gelenekten yazılı edebiyata geçişini ve bu geçiş sürecinde türün 'çocuk edebiyatı' kategorisiyle nasıl özdeşleştiğini, ünlü sosyolog Norbert Elias'ın "uygarlık süreci" kuramı ve Frederic Jameson'un kabaca 'her yazınsal yapıt gerçek çelişkinin hayali çözümü olan simgesel bir eylemdir' şeklinde özetlenebilecek görüşleri bağlamında ele almış ve böylelikle edebi masalların 16. yüzyıldan günümüze uzanan toplumsal tarihini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

Birçoğu müstakil makaleler olarak da yayınlanmış dokuz ayrı bölümden oluşan kitabın *Peri Masalı Söylemi: Türün Toplumsal Tarihine Bakış* başlıklı ilk bölümü, yazarın yukarıda kısaca değindiğimiz teoriler etrafında peri masallarını hangi çerçeveden ele alacağını belirttiği kuramsal bir giriş olarak nitelendirilebilir. İkinci bölüm, edebi masalın sözlü gelenekten ayrılarak kendisini ayrı bir yan-tür olarak göstermeye başladığı Rönesans İtalyası'ndaki köklerine inen, Basile ve Straparola gibi iki önemli edebi şahsiyetin masal koleksiyonlarının dönemin sosyal koşullarıyla birlikte değerlendirildiği kronolojik bir başlangıçtır. Zipes bu bölümde, Straparola'yı masal türünün kurucusu sayan edebiyat tarihçilerine çeşitli itirazlarda bulunmuş, masal türünün çok eski tarihlere uzanan bir sözlü geçmişi olduğunu ve söz konusu dönemde sözlü ve yazılı gelenekler arasındaki ayrımın henüz gelişmediğini vurgulamıştır.

Üçüncü bölümde, 17. yüzyıl Fransa'sında masal yazarlığına kurumsal anlamda pekinlik kazandırmış önemli bir isim olan Charles Perrault'nun, sözlü geleneği birtakım uygarlık standartlarına göre dönüştürerek kaleme aldığı masalları değerlendirilmiştir.

* Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, armaganaltay@gmail.com

Bununla birlikte aynı dönemde kadın masal yazarlarının türün potansiyelinde mevcut olan protest, eleştirel dinamikleri, aristokrasinin bazı kural ve uygulamalarına karşı bir tür saray içi sözlü kültürü oluşturacak şekilde kullanmalarına değinilmiştir.

Kim Korkar Grimm Kardeşlerden? Peri Masalları Yoluyla Toplumsallaştırma ve Politikleştirme başlıklı dördüncü bölümde, masalların modern kâşifleri sayılan Grimm Kardeşler'in "Çocuk ve Ev Masalları" adlı masal koleksiyonundaki metinler, arka planındaki burjuva sınıfı değerleri açısından, Kırmızı Başlıklı Kız gibi bazı ünlü örneklerin Perrault versiyonu ile kıyaslanması ve yanı sıra koleksiyonun çeşitli baskıları arasındaki farkların irdelenmesi suretiyle tahlil edilmiştir. Zipes'a göre Grimm'lerin masalları cinsiyetçi ve ırkçı yaklaşımlar içermektedir; bu metinlerde ataerkil bir burjuva toplumunun ideal değerlerinin cinsiyetlere göre taksimi söz konusudur. Masal kahramanları üzerinden kızlar için edilgenlik ve özverili olmak, erkekler için rekabetçi ve servet biriktirici olmak gibi, aynı zamanda bir ulus inşası süreciyle birlikte okunabilecek bir takım görevler telkin edilmiştir.

Beşinci bölüm, ünlü Danimarkalı masal yazarı Hans Christian Andersen'e ayrılmıştır. Jack Zipes, detaylı bir biyografisini sunduğu Andersen'i, Grimm Kardeşler'in başlattığı masalların burjuvalaşması misyonunu tamamlayan kişi olarak gösterir; Andersen, savunduğu Protestan etiği ve doğal biyolojik düzenin özcü felsefesini masallarında uygulamış ve bu türün çocukların gelişimindeki faydası hususunda egemen sınıfın onayını kazanmıştır. Zipes'e göre Andersen'in masalları hükmedilen sınıfın çıkarlarını temsil etme gücünden yoksundur; onlar yalnızca hükmeden sınıfın gücüne, hükmedilen sınıfların rızasını sağlayan bir meşruiyet temin etmiştir. *Dünyayı Umutla Tersyüz Edip Yıkanlar* başlıklı altıncı bölüm ise, masalların özgürleştirici potansiyelini açığa çıkaran üç isme; George Macdonald, Oscar Wilde ve L.Frank Baum'a ayrılmıştır. Zipes bu bölümün başında, Michel Butor ve Rosemary Jackson'ın görüşleri üzerinden masal türünün bünyesinde barındırdığı eleştirel, egemen söylemi tersyüz edici (subversive) eğilimleri tartışmış ve akabinde söz konusu üç masal yazarının metinlerinin, bu tersyüz edici masal söylemini hangi saiklerle yeniden ürettiğini göstermeye çalışmıştır.

Yedinci bölümde Weimar ve Nazi Almanya'sında masalların yazınsal toplumsallaşma süreçlerine nasıl dâhil edildiği irdelenmiştir. Zipes bu bölümde sosyalist ve nasyonal sosyalist ideolojilerin, masalları siyasallaştırırken izlediği stratejileri mukayeseli bir biçimde değerlendirmiş, bilhassa Nazi Almanya'sında otoriter bir rejime uygun aile yapısının masallarda nasıl idealize edildiğini yer yer sert, suçlayıcı bir dille eleştirmiştir. Sekizinci bölüme gelindiğinde Zipes tekrardan türün güneşli sahillerine varır ve 2. Dünya Savaşı sonrasının edebi masallarında özgürleştirici potansiyelin nasıl kullandığını irdeler. Burada Sig-

mund Freud ve Ernst Bloch'tan alınan çeşitli referanslarla, tekinsiz (Alm. heimliche) ve yuva (Alm. heimat) kavramları etrafında yeniden türün temel değerlerine yönelen bir soruşturmada bulunulmuş, Andre Favat'nın çocuk ve masal türü arasındaki bağı incelediği çalışmasında masalların çocukların dünyayı algılama biçimleriyle olan uyumuna dair ileri sürdüğü görüşler tartışılmıştır. Zipes, masalın simgesel düzeyde taşıdığı özgürleştirici potansiyelin aynı zamanda her daim tutucu bir söyleme de açık kapı bıraktığını, söz konusu özgürleştirici itkilerin ancak her türlü baskıcı ve otoriter harekete karşı bir mücadele sürecini yansıtabildiği ve ütopyanın gerçekleşmesine yönelik somut olasılıklar gösterebildiği zaman gerçekleşeceği kanaatindedir. Yazar bunu gerçekleştirebilen *karşı-kültürel* masal örneklerini sunduktan sonra da, bu nitelikte masallar üretmiş masal yazarlarının okurla duyumsal düzeyde bir özgürleşme deneyimini paylaştığını söylemiştir.

Kitabın dokuzuncu ve son bölümü masalların Disney dünyasında çizgi filme uyarlanırken gerçekleşen dönüşümleri merkez almıştır. Bölümün başında edebi masalların özet mahiyetinde bir tarihçesini sunan Zipes, akabinde Walt Disney'in biyografisi etrafında Disney uyarlamalarının Amerikan kültürünün kendisi ve bütün dünya için öngördüğü örgütleyici, temizleyici ve girişimci karakterini teşhis eder. Zipes'e göre Disney masalları, türün eleştirel niteliklerini sinemasal anlamda kendine özgü teknik yöntemlerle törpülemiş, öte yandan hiyerarşi ve seçkincilik gibi yapıları yeniden faal hale getirmiş ve böylelikle, durgun bir distopya ya da başka bir ifadeyle yozlaşmış bir ütopyanın sözcüsü olmuştur.

Zipes'ın Avrupa'da edebi masalın tarihini, toplumsal arka planıyla ve zaman zaman eleştirel bir söylemle ele alması, bu çalışmasını kaba, yüzeysel bir kronolojiden farklı kıldığı söylenebilir. Öte yandan statükocu-özgürleştirici şeklindeki iki başat itki etrafında gidip gelen bölümlerin, yalnızca dalgalanan bir Avrupa masal tarihini yansıtmakla kalmayıp, türün sabit değerlerinin ne olduğu konusundaki belirsizliği de yansıtmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Zipes'ın bu kitabında bir türün tarihinden ziyade, bir tarihin türünü yazmış olduğu da belirtilmelidir.